

HALVETÎ ŞEYHLERDEN DÖRT KUŞAK UŞŞÂKÎ ŞAİR*

FOUR GENERATION UŞŞÂKÎ POET FROM HALVETÎ SHEIKS

Lokman Taşkesenlioğlu*

ÖZ

Halvetîlik, Türk-İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından biridir. 14.yy'da Azerbaycan'dan yayılmaya başlayarak Osmanlı coğrafyasına ulaşan tarikatın zaman içinde pek çok farklı kolu oluşmuş, bu nedenle "tarikatların anası" olarak nitelendirilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Anadolu'daki yüzlerce Halvetî tekkesinin mevcudiyeti, bu tekkelerde yetişen pek çok mutasavvıfın düşüncelerini şiirle ifade etmesi ve Türkiye'nin hemen her yerindeki kütüphanelerde Halvetîliğe mensup şairlerin yazmalarının olması göz önünde bulundurulduğunda tarikatın edebiyat için, edebiyatın da tarikat için değeri anlaşılabilir olur.

Bu çalışmada Halvetîliğin en önemli kollarından olan Uşşâkîlik silsilesi içinde mevcut dört kuşak şeyhin; Hasan Hüsameddin Uşşâkî, Memî Can Saruhânî, Ömer Karîbî ve Câhidî Ahmed Efendi'nin hayatları, dünya görüşleri ve eserleri hakkında bilgi verilecek, şiirlerinden örnekler sunularak edebi değerleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halvetîlik, Uşşâkîlik, Divan şiiri

ABSTRACT

Halvetism is one of the most cult of the Turkish-Islamic world. The cult has started from Azerbaijan and reached to Ottoman Empire geography by forming in many different branches and in the meanwhile it described as "The roots of the cult" since 14th century. If the existence of hundreds of Halvetî lodge in Anatolia in the historical process, the expressions of many Sufi dervishes who grow up in these lodges poetry and considering the manuscripts of the poets belonging to Halvetîsm in virtually every library in Turkey, the value of the order is understood for the literature and for the order of the literature.

In this study, four generations sheiks in Uşşaki Cult sequence which is the one of the most important branches of the Halvatism; Hasan Hüsameddin Uşşaki, Memi Can Saruhani, Ömer Karibi ve Cahidi Ahmed Efendi's life, word views and works will be informed and literary values will be tried to be revealed by presenting literary examples from their precious poems.

Key words: Halvatism, Uşşaki Cult, Divan poetry

Giriş

Halvetîlik, Şeyh Ebi Abdullah Siracüddin Ömer İbnü's-Şeyh Ekmelüddînü'l Ehcî tarafından 14. yüzyılın ikinci yarısında Harezm bölgesinde temelleri atılmış sünnî bir tarikatır. Fakat bu görüşlerin tam bir tarikat haline gelmesi Kerimüddin Muhammed Ahî Halvetî ve yeğeni Ömer el-Halvetî'nin şeyhlikleriyle tamamlanmıştır.

Şeyh Muhammed Ahî toplumdan uzak, içine kapalı bir yaşam sürüp kendini ibadet işlerine verdiği için tek başına yaşayan anlamında "Halvetî" adı ile anılmıştır. Yeğeni Şeyh Ömer de amcasının yolunu izleyerek toplumdan uzak kalmayı yeğlemiştir. Bilgisini artırmak için Tebriz, Mısır, Hoy, Hicaz ve en sonunda da Herat'a gitmiş, burada Sultan Üveys'in saygı ve takdiriyle karşılaşınca "Halvetîlik" adıyla ünlenen tarikat oluşmuştur (Eyüboğlu, 1993: 187).

Rivayete göre bir gün تنها bir yerde gördüğü büyük bir çınar ağacının kovuğunda halvete girmiş, burada kırk Halvetî tamamlayınca kadar onu merak eden yakınları tarafından

* Bu makale, 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda aynı adla sunulan bildirden geliştirilerek hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, lokmantaskesenlioglu@gmail.com

bulunamamıştır. Bu kadar süre ile halvette kalmak insani ölçülerin çok üzerinde bir azim ve irade gerektirdiği için zühdünün ve takvasının fazlalığı ile şöhret bulmasına neden olmuştur (Serin, 1984: 71).

Halvetî tarikatının daha sonra da yayılmasında etkili olan bir diğer şeyh de Seyyid Yahya Şirvânî'dir. 15. yüzyılda önce Şamahî'da sonra da Bakû'de irşadla meşgul olmuş, hakkında pek çok eser yazılmış, çevre halkının büyük hürmet ve muhabbetini kazanarak onları bu bakımdan derin bir şekilde etkilemiştir. On üç farklı risalesi olan Seyyid Yahya'nın en önemli eseri ise Kelime-i Tevhid'deki harflerin sayısına eşit olmak üzere yirmi dört bölüm üzerine düzenlenmiş "*Esrârü't-Tâlibîn*"dir. Halvetîye şubelerinde zikir esnasında okunan ve "*Vird-i Yahya*" olarak bilinen vird, adını Seyyid Yahya'dan almıştır.

Halvetîliğin Anadolu'ya gelişi ve yayılması da Seyyid Yahya'nın halifeleri sayesinde olmuştur. Yetiştirdiği halifelerden Muhammed Bahaeddin-i Erzincânî, Aydınlı Dede Ömer Rûşenî, Molla Ali Halvetî ve Habib-i Karamânî gibi mutasavvıflar aracılığı ile Halvetîlik Amasya, İstanbul, Rumeli, Kırım, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya taşınmış ve böylece diğer tarikatlardan farklı olarak kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.

Halvetîlik, Anadolu'ya girdiği 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar büyük küçük kırktan fazla şube ve kola ayrılarak varlık göstermiş ve Osmanlı topraklarında en çok tekkeye sahip tarikat olmuştur. Osmanlı sultanlarının çoğu da bu tarikata katılmış veya en azından çoğunun yanında meşhur bir Halvetî şeyhi bulunmuştur (Şapolyo, 1964: 25).

Halvetîlik Tarikatının Şubeleri

Tüm tarikatlar arasında en çok şubeye sahip olan tarikatlardan biri de Halvetîliktir. Bu bakımdan ana şubelerden küçük kollara kadar kırktan fazla şubeye (Sadık Vicdani, 1995; Eyüboğlu, 1993; Serin, 1984) ve yüzlerce tekkeye sahip olması yaygınlığının bir göstergesidir. Bu şubeler ve kollar arasında çok ciddi farklar olmamakla beraber daha çok tarikatın çok geniş bir coğrafyaya yayılması nedeniyle, çoğunlukla silsile içindeki şeyhlerden birinin adı ile yeniden anılmaya başlayınca bu kollar kendiliğinden ortaya çıkmışlardır.

Halvetîlik, öncelikle dört ana şubeye, sonra da bu şubelerden kollara ayrılarak gelişimini sürdürmüştür:

Ruşeniye Şubesi: Aydınlı Dede Ömer Rûşenî (ö. 1487) tarafından kurulmuştur. Yüksek özelliklere sahip bir şeyh olarak tanınmış, kendisinden sonra gelen pek çok tasavvuf ehline örnek olmuş, pek çok öğrenci yetiştirmiştir. "*Divan*"ı ve "*Âsâr-ı Aşk*" isimli bir eseri mevcuttur. Ruşenilik, daha sonra Demirtaşîye, Gülşeniye, Sezaiye, Haletiye gibi kollara ayrılmıştır.

Cemâliye Şubesi: Cemâliye, adını kurucusu Cemal Halvetî'den (ö. 1494) almaktadır. Dedesi Cemaleddin Aksarayî yüce bir zat, derin bir âlim olarak tanınmıştır. Hatta medresesindeki öğrencilerinin sayısının çokluğu nedeniyle bir kısmına yolda at üzerinde, bir kısmına medreseye girerken ayakta bir kısmına da medresede eğitim verdiği rivayet edilir. Kendisi de pek çok seyahatten sonra Amasya'ya yerleşmiş, Burada vali olan Şehzade Beyazıt'ın büyük saygısını kazanarak İstanbul'a davetine icabet etmiştir. Cemâliye şubesi, Sünbülüye, Şâbâniye, Karabaşîye, Nasûhiye, Çerkeşîye, Halîliye, İbrahimiye, Bekriye, Kemâliye, Hafeniye, Ticâniye, Semâniye, Feyziye, Derderiye, Saviye, Assâliye, Bahşîye gibi pek çok alt kola ayrılmıştır.

Şemsiye Şubesi: Bu kolun kurucusu Şemseddin Ahmed Sivâsî'dir (ö. 1597). Önceleri Sivas ve Tokat'ta sonra da İstanbul'da ilim ve irfan sahibi olmak için tahsiline devam etmiştir. Fakat gördüğü bir rüya nedeniyle önce tahsilini bırakıp Hicaz'a gitmiş, sonra da memleketine dönüp Zile'de ilim öğretmeye başlamıştır.

Ahmediye Şubesi: Kurucusu Ahmed Şemseddin Marmaravî'dir (ö. 1505). Yiğitçe söz ve davranışlarından dolayı "*Yiğitbaşı*" sıfatı ile de anılır. Bir dönemde İstanbul şeyhleri arasında meydana gelen bir sorunun çözümünde görevlendirilmiş, bunda muvaffak olduğundan yiğitbaşılığı bir

kat daha artmıştır. Ahmediyelik, Şemseddin Marmarâvî'den sonra şu dört ana kola, bunların üçünden de on kola ayrılmıştır:

- a) Sinâniyye (Müsluhiyye, Zehriyye)
- b) Mısriyye.
- c) Ramazaniyye (Cihangiriyye, Buhuriyye, Ra'ufiyye, Cerrahiyye, Hayatiyye).
- d) Uşşâkiyye. (Cemâliyye, Sâlâhiyye, Câhidîyye) (Sadık Vicdani, 1995; Serin, 1984)

Şeyh Yiğitbaşı Ahmed Marmaravî'den sonra Hacı İzzeddin-i Karamanî şeyh olmuş, daha sonra da Seyyid Ahmedî Semerkandî tarikatın şeyhi olmuştur. Kendisinden sonra ise Pir Hasan Hüsameddin Uşşâkî postnişin olmuştur.

Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî

Halvetîlik tarikatı içinde çok önemli bir yere sahip olan Hasan Hüsameddin Uşşâkî, 1475'te Buhara'da doğmuştur. Hayatı hakkındaki mevcut bilgiler daha çok torunu Uşşâkîzade Hasib Efendi ve Uşşâkî şeyhlerinden Hüsami Ahmed Efendi'nin verdiği bilgilerden ibarettir. Özellikle Hüsâmî Ahmed Efendi'nin divanının ilk kısmında mesnevi şekliyle yazdığı uzun manzumesi hem şeyh hakkında önemli bir kaynak hem de tarikat ehlinin gözünden şeyhin kıymetinin ifadesi bakımından önemli bir edebi eser olarak kabul edilmektedir:

Geldi bir kâmil vücûd idüb zuhûr
 İrdi ana nûr-ı mâye bî-kusûr
 Maskat-ı re'si Buhârâ'dur anın
 Sînesi aşk ile yaradur anın
 Bilmek istersen anı sen eger
 Âşık isen cândan ana vir haber
 Havz-ı kevserde bile sâkîdir ol
 Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkidir ol
 Halvetîdür lâkin ol sultân-ı dîn
 Nûr-bahş-ı Kübrevî'den kâm-bîn
 Kendi pîrinden alub irşâd pes
 Dahi hem Ümmî Sinân itmiş nefes
 Şehr-i Uşşâk'a gelüb itdi karâr
 Şu'belendirdi tarîkı ol kibâr
 Çün seküz yüz seksen anın mevlidi
 Hem tokuz yüz otuzunda şeyh idi
 Gelüben İstanbul'a itdi duhûl
 Mesken itdi çün Kasımpaşa'yı ol
 Oldı yetmiş sene irşâdı anın
 Halvet ü uzletdi mu'tâdı anın
 İftihâr-ı zümre-i ahyâr idi
 Âsitâne bendesi ebrâr idi
 Yani bünyâd eyledi bu hângâh
 Oldı ol mesken ana cây-ı penâh
 Bin bire irdi çü sâl ü hicreti
 Cennet-i me'vâya kıldı rihleti
 Dergehinde kuluyum kemter gulâm
 Hizmetiyle olmuşum ben şâd u kam (Hüseyin Vassaf, 2015: 291)

Hüsameddin Uşşâkî, hayatının ilk dönemlerinde ticaretle meşgul olmuş, fakat gördüğü bir rüya üzerine tasavvufa yönelerek Anadolu'ya gelip birkaç şeyhten feyz aldıktan sonra, Uşak'ta Halvetî şeyhlerinden Ahmed-i Semerkandî'ye intisap etmiştir.

Şeyhin Uşak'tan ayrılarak İstanbul'a gelişi ise şu şekildedir: Rivayete göre II. Selim'in oğlu Şehzade Murad Manisa valisi iken Hüsameddin Uşşâkî'ye bir mektup göndererek tahtın kendisine nasip olması için dua etmesi ricasında bulunmuş, gönderilen kişi daha mektubu teslim etmeden şeyh, "Şehzade İstanbul'a doğru yola çıksın, şu vakit Osmanlı tahtına oturacaktır" demiştir (Özdamar, 2001: 10). Bu sözün gerçekleşmesi üzerine III. Murad tarafından İstanbul'a davet edilmiştir.

İstanbul'da Aksaray'da kendisine tahsis edilen bir konağa yerleşen Hüsameddin Uşşâkî, ziyaretçilerinin giderek çoğalmasından dolayı padişahın izin isteyip Uşak'a dönmeyi talep etmişse de bu arzusu kabul edilmemiş, III. Murad şeyhe Kasımpaşa'da bir tekke yaptırarak İstanbul'un bu sakin bölgesinde ikametini sağlamıştır (Akkuş, 1998: 515). Padişahın hac için müsaade alan şeyh, dönüşte Konya'da vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilerek tekkesine defnedilmiştir. Cenazeyi dönemin büyük âlimlerinden Aziz Mahmut Hüdâyî karşılamıştır (Eren, 1996: 26).

İstanbul merkezli bir tasavvuf mektebine dönüşen Uşşâkîlik, özellikle Ege ve Rumeli'ye doğru yayılmış, başta İstanbul olmak üzere bütün batı Anadolu ve Rumeli'de yüzlerce tekke kurulmuştur (Ceyhan, 2015: 738).

Halvetîler arasında büyük öneme sahip olan Yahyâ-yı Şîrvânî'nin "Virdü's-settâr"ına Hüsameddin Uşşâkî'nin ilâveler yapmış olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte Sultanahmet'te Kaygusuz İbrahim Dergâhı şeyhi Şevki Efendi, Hadaiku'l-Envar fi Kelami'l-Kibar eserinde Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî'ye ait olduğunu bildirdiği şu mısraı ve mensur Türkçe bir nutku belirtmiştir.

ذات او بحرست اشيا جمله امواج اوست

(Onun zatı denizdir. Bütün varlıklar ise o denizin dalgalarıdır.)

"Ey gönül, akla yar, nefse kul olma. Zira seni birçok temaşadan ve devletten mahrum eder. Bilmiş ol ki bir kimse dünyada sohbet ü devlet ile sultan iken kendi zatından gafil olsa ve kendinden olanı bilmeseydi öbür âlemde ne bilmiş ola. Çünkü gaflet ile kendi vücudunda olan hidayeti ve emaneti ve hazine-i saltanatı bilmeyip, kendilikle kendini kul edip güneşin yüzünü balçıkla sıvar ve kendi mahubuna bilmezlik zulümâtından bir kaftan giydirir. Sonra kendi ettiği kabahatleri Cenab-ı Hakk'a isnat edip "Bana gaflet verdin ya Rab!" derse bu insaf değildir ya. Zira Cenab-ı Hakk peygamber gönderdi ve Kur'an inzal eyledi ve Kur'an'ın içinde "Gafil olmayın!" diye emr ü tenbih eyledi, buyurmuşlardır.

Ey gönül, sana olan hidayeti bil. Asi olup sultan hazinesini yabanlara harc etme. Himmeti yüce eyle. Âdemden gafil olma. Her gördüğünü adam sanma. Yaban yerlere harc olan hizmeti ve himmeti sultana harc et. Sultan defterine yanlış huruf katma. Gözsüz, kulaksız olma; basir ü semî ol. Hiçbir şeye hakaretle bakma. Yediğin nimetin hakkını yerine getir. Dostunu bil ve düşmanından hazer eyle ki ahir sana ziyânı dokunur. Dost, düşman kendi öz vücudundadır." (Hüseyin Vassaf, 2015: 4/299-300).

Ayrıca Şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin bir divanı olduğu hakkında Şeyh Hüsâmî Ahmed Efendi'nin beyanı da mevcuttur:

Yazdı bir Divân-ı âlî misli yok bahr-ı amîk

Pür-hakâyıkdır anı hep okusun ehl-i tarîk

Okumuş olsa bir âsî rahmete olur garîk

Hamdülillah Pîr Hüsâm'ın fazlı gör oldu ıyân (Hüseyin Vassaf, 2015: 4/308)

Bununla birlikte Bursalı Mehmet Tahir Bey, Hazine-i Hümayunda böyle bir divan gördüğünü de belirtmiştir. Bu tespitleri gerçekleştiren Hüseyin Vassaf meşhur eseri Sefine-i Evliya'da bu divan nüshasını bulmak ümidiyle saray kütüphanelerini aradığını fakat bir sonuca ulaşamadığını belirtmektedir.

Alanda çok önemli çalışmaları olan Prof. Dr. Mahmut Erol Kılıç ise edebiyat araştırmalarında "Hüsâm" mahlaslı başka şairlerin Hasan Hüsameddin Uşşâkî ile karıştırıldığından yakınmakta, pîrin bir divanı var ise en azından tezkirelerde belirtilmesi gerekliliğinden bahsetmektedir (2016:70).

Yapılan taramalarda Hüsameddin Uşşâkî'nin divanına rastlanmamakla birlikte mecmualarda “Pîr Hüsâm” veya “şeyh Hüsâm” şeklinde kayıtlı şiirlere rastlanmıştır. Bu hususta çalışmalar devam etmektedir.

Hüsameddin Uşşâkî'den sonra silsilesi şeyh Memî Can Saruhânî ile devam etmiştir.

Şeyh Memî Can Saruhânî

Memî Can Efendi, tarihi kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmayan, tasavvufi kaynaklara göre ise, yaşadığı dönemde çok etkili olmuş ve büyük bir şeyh olarak tanınmış bir şahsiyettir. Hatta Evliyâ Çelebi'nin Seyahatnamesinin İstanbul'u anlattığı ilk ciltte “Fetihten sonra Fatih zamanındaki evliyaullahları ve diğer kabir sahiplerini bildirir” başlığı altında “Kutuplar kutbu, Şeyh Memî Can Efendi” (Kahraman, Dağlı, 2013: 207) olarak zikretmektedir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Memî Can ile ilgili en geniş bilgi ise Bursalı Mehmet Tahir'in (1972) meşhur eseri Osmanlı Müellifleri'nde mevcuttur.

Tam adı, Nevzade Atayi'nin ifadesine göre “Şeyh Muhyiddin Mehmed bin İlyâs Memî Cân-ı Saruhânî” (Özcan, 1989: 467) olan Memî Can Efendi, Manisa'nın Saruhan ilçesinde doğmuştur. İlk tahsilini burada yaptıktan sonra Manisa, Bursa ve İstanbul'da Uşşâkî tarikatına dâhil olmuş, Halvetîlik tarikatının en önemli kollarından biri olan Uşşâkîlik kolunun kurucusu Hüsameddin Uşşâkî'ye mürid olmuştur (Kılıç, 2004: 86). Büyük şeyh Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin silsilesinin, yetiştirdiği yüzden fazla halife içinde sadece Memî Can ile günümüze ulaşabilmesi tasavvufi bakımdan önemli bir değer taşımaktadır.

18.yy şairlerinden Uşşâkî Şeyh Hüsami Ahmed Efendi de divanında Pir Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin silsilesi hakkında detaylı bilgi verirken, pirin kendisinden sonra gelen şeyh olan Memî Can'ın, şeyhinin sülûkünü layıkıyla sürdürdüğünü ifade etmiştir (Divan, 4a):

İstinadum heb anadur heb ana
İki âlemde dahi olmam cüda
Geldi andan dahi Şeyh Memî Can
Ol dahi virmiş nice emvata can
Rah-ı Hakk'a anı irşad eyledi
Salikine yani üstad eyledi
Kutb-ı âlem oldu ol da bî-güman
Mülk-i manaya odur şah-ı cihan

1600'de İstanbul'da vefat eden Memî Can'ın silsilesi şeyh Ömer Karîbî ile devam etmiştir (Kılıç, 2002: 206). Vefatı üzerine şair Hâşimî'nin söylediği şiir, Memî Can'ın büyük bir mutasavvıf olarak bilindiğinin göstergesidir (Derin ve Çabuk, 1985: 219). Aynı şiir Seyahatname'de de mevcuttur:

Âlemin kutbu Memî Can bu cihandan gitti
Bağ-ı rıdvana erişüb yine mihman-ı aziz
İşüdüb Haşimi Dâî didi tarihin ânın
Eyleyüb ruh-ı revan virdi Memî Can-ı azîz

İstanbul'da Emir Buhari türbesi civarında medfun bulunan Memî Can'ın türbesi ile ilgili Mahmut Erol Kılıç (2002), çalışmasında ciddi tespitlerde bulunmuş, türbenin yangınlarda büyük hasar gördüğünü, daha sonra cumhuriyet yıllarında yapılan imar çalışmaları esnasında şahsa satılan bölgede, yeri belli olsun diye üzerine kâgir bir bina inşa edildiğini, 1960'lı yıllarda bu binanın da yıkılarak yerine apartman yapıldığını belirtmektedir.

Lübbü'l-usûl fî mârifeti't-tarîki'l-vusûl, Memî Can'ın daha çok ibadetlerin faziletlerini işlediği bir eserdir (Kılıç, 2002: 208). Türkçe bir risale olup Sultan Murat'a sunulmuştur (Kâtip Çelebi, 2014: 1232; Bursalı Mehmet Tahir, 1972: 151). Metâlibu's-sülûk fî Beyani't-tarîki'l-mesluk ve Uknûmu'l-hikem fî mârifeti'l-sırrî'l-kıdem diğer eserleridir ki tasavvufî hususlara değindiği ilk eserine benzer

nitelikte eserlerdir. Memî Can, bu eserlerinin haricinde ilahi aşkını ve peygamber sevgisini dile getirdiği, müritlerine nasihatlerde bulunduğu şiirler de söylemiştir.

Halvetîlik tarikatının en önemli karakteristik özelliklerinden biri de uzlet içerisinde halvette kalmaktır ki tarikatın adı da bu durumdan gelmektedir. Memî Can, bazı şiirlerinde bu Halvetî ve insana kazandıracığı faziletleri anlatmış, bu durum hakkında bilgi vermiştir:

Akıt iy gözlerüm yaşı bakub kalma bu dünyaya
Çü bilürsin sana kalmaz geçer bu ömr-i sermaye
Tefekkür eyle bir saat varub bir hoşça tenhaya
Bulub cürmün nedametle tazarru eyle Mevlaya (Divan, 18a-18b)

Memî Can'ın yaşadığı dönemde padişah, kendisi de şair, hattat ve tasavvuf ehli olan III. Murat'tır. Önceleri Memî Can'ın şeyhi Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin muhibbi olan Sultan Murat (Ekinci, 2012: 12) daha sonra Nakşibendi şeyhi Hacı Ahmed Sadık Kâbili'ye intisab etmiştir. Ayrıca Memî can'ın ibadetlerin faziletleri üzerinde durduğu Metalibü's-sülûk adlı eserini de Sultan Murat'a sunduğu da bilinmektedir (Kılıç, 2004: 86). Bu nedenle Memî Can'ın şiirleri içerisinde Sultan Murat'ın övüldüğü bölümler mevcuttur. Hatta tasavvufi eserlerini bizzat Sultan Murat'a sunmuştur. Fakat bu şiirler, padişaha yönelik bir methiye havasından ziyade tasavvufi açıdan ulvi bir kişiyi över şekildedir:

Cemal-i hazret-i zılli muhakkakdur bihamdillah
Şeriat bendinün bendi komuş anı kerim Allah
Duasıyla duacıdur memi kemter kulı vallah
Anı Sultan Murad itdi veli Sultan Murad oldı (Divan, 8a)

Bununla birlikte, Memî Can Efendi'nin, Sultan Murat'a ait "Ol nice mahlûk-ı bîcandır ki halk olalı bir kerre söyledi" mısrayla başlayan "sual-i Sultan Murad Han" başlıklı lugazı şerhettiği de görülmektedir (8a-86). Bu nedenlerle Memî Can'ın Sultan III. Murat'ın yakın çevresindeki tasavvuf ehli şahsiyetlerden biri olduğu söylenebilir.

Genel itibarıyla şiirlerinde dini ve tasavvufi konulara değinen Memî Can'ın, bu şiirinde pek çok tasavvufi kavrama işaret ederek bütünsel bir yapı çerçevesinde tasavvuf düşüncesini özetlediği söylenebilir:

Sultan-ı enbiya bizi kayurdu
"Men arefe nefsehu"yı buyurdu
Nefsin bilen masivadan ayrıldı
Yokluk ile buldı Hakkı bulanlar
Âkil olan birer nişan kodılar
Zikr ü tevhid ile kendin yudılar
Dünya varlığına ya Hu didiler
Yokluk ile buldı Hakkı bulanlar
Veliullah itdüklerin idelüm
Hak rızası olan yola gidelüm
Yıkılası bu dünyayı nidelüm
Yokluk ile buldı Hakkı bulanlar
Hubbı-ı dünya cennet yolun bulmaz
Cehennemlik olur halini bilmez
Memî Can yoğ olur yolundan dönmez
Yokluk ile buldı Hakkı bulanlar (Divan, 19b-20a)
Memî Can'dan sonra silsilesi şeyh Ömer Karîbî ile devam etmiştir.

Şeyh Ömer Karîbî

Ömer Karîbî Efendi, "Kutub Ömer Efendi" veya "Dede Ömer Karîbî" adlarıyla meşhur bir Halvetî-Uşşâkî şeyhidir. Hasan Hüsameddin Uşşâkî'nin halifelerinden Memî Can Saruhânî'nin

halifelerindendir. Uşşâkî silsilesi Memî Can'dan sonra Ömer Efendi ile yürümüştür. Hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber Manisalı olduğu ve 1605'te Gelibolu'da vefat ettiği ifade edilmektedir. Çanakkale'nin meşhur erenlerinden Câhidî Ahmed de dâhil olmak üzere yirmi halife yetiştiren Ömer Efendi'den sonra tarikat iki kola ayrılarak Keşan'da Ali Sinan Efendi ile Kilibahir'de ise Câhidî Ahmed Efendi ile devam etmiştir (Kılıç, 2001: 145). Pek çok mutasavvıf gibi düşüncelerini samimiyetle dile getirirken şiir dilini kullanmayı tercih eden Ömer Karîbî'ye ait bir divan da mevcuttur.

Câhidî Ahmed Efendi'nin kendi eserleri olan hem "*Kitâbu'n-Nasîha*"sının hem de "*Divân*"ının yazma nüshalarında başında şeyhi ve silsilesi ile ilgili bilgiler açık bir şekilde verilmiştir. "*Divân*"ında; "Kutbu'l-ârifîn gavsu'l-vâsılîn tâcü'l-âşîkîn pirimiz efendimiz eş-Şeyh Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî kuddise sirrü'l-bâkî el-Halvetî Buhârâvî hazretleri andan eş-Şeyh Sarûhânî Memî Cân hazretlerine andan eş-Şeyh Ömer Karîbî el-Gelibolî kuddise sirrehu hazretlerine andan sâhib-i divân eş-Şeyh Ahmed Câhidî hazretlerine" şeklinde bir kayıt mevcuttur.

Ayrıca Câhidî Ahmed Efendi, divanında bir "min kelâm-ı ilahî"sinde Ömer Karîbî hakkında ona duyduğu hürmeti dile getirmiştir.

"Mazhar-ı sırr-ı hakâyık şeyh Ömer râh-ı necât

Himmetünle mürde gönlüm buldı nûrundan hayât

İy cihânun âfitâbı mürşidi mirât-ı Hakk

Görmeyen bugün yüzünü kaldı mürde bi-sebât (Taşkesenlioğlu, 2017: 46)

Şiirlerinde diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Allah aşkı, peygamber sevgisi, dünyanın geçiciliği ve nefsin terbiyesi gibi dini ve tasavvufi konuları ele alan Ömer Karîbî için, şiirlerinden yola çıkılarak üstün bir mutasavvıf ve fasih bir şair olduğu söylenebilir:

Min Kelâmı İlâhî

Fazl-ı kudret zâhir oldu gel berû seyrân senün

Genc-i mahfî çün yayıldı Âdemi devrân senün

Yer gök Hakk'a sücûd kıldılar insân için

Gir vücûdun şehrine bey' ü şîrâ' dükkân senün

Kâinâta kıl nazar kim görinen gören nedür

Gözükür bu cümle âlem cân ile cânân senün

Yedi kat gök yedi kat yer ins u cin cümle melek

Âb-ı hayvân Hızr u İlyâs Yûsuf u Ken'an senün

Halk idübdür âlemi ketm-i ademden ol Hüdâ

Zâhiren katresün ammâ mâ'nâda ummân senün

Bâğ u bostân nergis u gül genc u rânâ hüsn-i dil

Hûri u gilmân nûr u rıdvân ni'met-i Rahmân senin

Mısr-ı kalbe nâzır oldur munzarısın âlemin

Ânın için didi "Levlâk" ey Dedem sultan senün (Divan, 25b)

Min Kelâmı İlâhî

Yâ İlâhî rahmet eyle kuluna zor eyleme

Rahmetünle nazar eyle kapundan dur eyleme

Afv eyle cürm ü hatâsın yerini nâr eyleme

Kapundan gayrı kapuya bizi muhtâc eyleme

Evvel âhir sırr u cehrüm sen bilürsin hâlimi

Yönümü döndür sana sen doğru eyle yolımı

Rızandan ayırma yâ Rab muvâfık kıl ilmimi

Kapundan gayrı kapuya bizi muhtâc eyleme

Yüzümü dergâha dutdum gayrıdan çekdüm elüm

Bildüren sensin yâ Hüdâ söyleden sensün dilüm
 Karîbî benden zâîfdür hâl ile her müşkilüm
 Kapundan gayrı kapuya bizi muhtâc eyleme (Divan, 33a)
 Ömer Karîbî'den sonra ise silsilesi şeyh Câhidî Ahmed Efendi ile devam etmiştir.

Şeyh Câhidî Ahmed Efendi

Câhidî Ahmed Efendi'nin hangi tarihte doğduğu konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Fakat doğum yerinin Edirne olduğu kesin olarak belirtilmiştir. Rumelili bir aileye mensup olup babasının adı Muhammed (veya Mehmed)'dir (Azamat, 1993; Tayşi: 2003). Çocukluğu ve gençliği Edirne'de, yüksek bir ilim muhiti içerisinde geçen (Canım, 1995: 296) ve kısa sürede din ve fen ilimlerinde yetişen (Soylu, 2009: 3) Câhidî Ahmed Efendi, Edirne'den Gelibolu'ya gelmiş burada şeyhine teslim olup çile doldurmaya başlamıştır. Fakat Edirne'den Gelibolu'ya hangi amaçla ne zaman geldiği de bilinmemektedir. Daha önceden tasavvuf ile ilgili bir eğitim alıp almadığı da aynı şekilde sırdır. Câhidî hakkında edinilen bilgiler zaten daha çok bu dönemden sonrasını kapsamaktadır.

Şeyhinin vefat etmesinden sonra Gelibolu'dan Kilitbahir'e geçmiş, irşad faaliyetlerine burada devam etmiştir. Bugün "*Câhidî Sultan Camii*" olarak bilinen mekânda bir tekke kurmuş, bu tekkede pek çok öğrenci yetiştirmiş, hayatının sonuna kadar burada ikamet etmiştir. Câhidî'nin Kilitbahir'e gelişi ile ilgili olarak da bu cami in yapılış tarihi ipucu vermektedir. Cami 1630 yılında yapıldığına göre Câhidî'nin bu tarihten bir süre önce Kilitbahir'e yerleşmiş olduğu söylenebilir.

Kilitbahir'de Kerime Hatun adlı salih bir hanımla evlenmiş, Âdem ve Lütfullah Efendi adlarında çocukları olmuştur. Câhidî Ahmed Efendi, 1659 yılında Kilitbahir'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

Çok cömert ve kişilik sahibi bir şahsiyet olan Câhidî'nin, gece gündüz Kur'an okuyan, Allah korkusu ile gözyaşı döken, tarikat yoluna samimiyetle bağlı, dünyanın nimetlerinden tamamen elini çekmiş âlim bir zat olduğu ve çevresi tarafından çok kısa bir sürede tanındığı, sevildiği pek çok kaynakta belirtilmektedir. Hatta bir rivayete göre dönemin sultanı IV. Mehmed (Avcı), bir gece rüyasında kendisine nasihat eden derin bir âlim görmüş, bu kişiyi merak ederek hakkında bilgi edinmiştir. Bunun üzerine padişah Çanakkale'nin Kilitbahir beldesini ziyaret etmiş ve halk arasında tanınp sevilen Câhidî ile görüşmüş, duasını almıştır.

Hatta Câhidî Ahmed Efendi için yörede "Konya için Mevlana, Ankara için Hacı Bayram Veli, İstanbul için Eyüb Sultan ne ise Çanakkale için Şeyh Câhidî Ahmed Efendi de odur." denilmektedir (Er, 2008; Soylu: 2009).

Câhidî'nin ölümünden sonra müritleri tarafından düşünceleri yayılmaya devam edilmiş; Çanakkale, Bursa ve Edirne'de tekkeler açılmıştır. Halvetîliğin pek çok alt kolundan biri olan Câhidîlik tarikatının şeyhi olarak önce oğlu Lütfullah Efendi, sonra da Ahmed Beyazi Efendi, Şeyh Edirnevi Osman Efendi, Şeyh Müslühüddin-i Karamanî, Şeyh Ali Efendi gibi şahsiyetler görev yapmışlardır.

Câhidîlik, Çanakkale başta olmak üzere Bursa ve Edirne gibi vilayetlerde 20.yy'la kadar geniş kitleler arasında yayılmıştır.

Câhidî Ahmed Efendi, hem ilmi hem de edebi eserler meydana getirmiştir. Tasavvufa ait genel bilgileri, sülûkün âdâb ve erkânını, kalbin ve ruhun terbiye ve yüceliği ile nefis tezkiyesini ve metodunu ele aldığı, ayrıca bunların gerçekleşebilmesi için de tasavvufa ve mürşide duyulan ihtiyaç üzerinde durup nasihatler verdiği Kitâbu'n-Nâsiha adlı bir nasihatnamesi ve İslam dini ve tasavvufun usûlleri ile ilgili bilgi veren Tevhîd-i Zât adlı bir risalesi mevcuttur. Ayrıca Allah aşkı, peygamber ve dört halife sevgisi, tasavvufa girme, bir pîre bağlanma, şeriata uyma, kibri bırakma, kâfirlerle savaşım şehit olma, uzlete çekilme, nefse uymama gibi konuları işlediği hacimli bir divanı da vardır. Halvetî, Uşşâkîlerde çok meşhur olan bu şiiri, Cahit Zarifoğlu gibi çağdaş şiirimizin önemli simalarını dahi etkilemiş müstesna şâheserlerindedir:

Çün teferrûc eyleyüb bakdum cihânun yüzine

Her neye bakdum ise ibret göründi gözüme
 Âkıl isen cân kulağın aç nazar kıl sözüme
 Bir degirmendür bu dünyâ öğüdür bir gün seni
 Yer yüzi âlet taşıdur muhkem durubdur bâ-karâr
 Gönüllere kılsan nazar bir niçe döner bî-karâr
 Niçe yüz bin serleri bir anda toprağa karâr
 Bir degirmendür bu dünyâ öğüdür bir gün seni
 Âlına aldanma sakın mekr ile hîle kılur
 Virdüğini geri alur sanma kim bâkî kalur
 İki taşun arasında dânenün ömri nolur
 Bir degirmendür bu dünyâ öğüdür bir gün seni
 Halk idübdür kudretinden kârgâhı ol Hudâ
 Çarh içinde dânesin ömrün ana oldı gıdâ
 Bulmadı amân ecelden enbiyâ şâh u gedâ
 Bir degirmendür bu dünyâ öğüdür bir gün seni
 Câhidî geç bu hayalden bakma dünyâ âlına
 Zehr olur her kim yerise sunma anun bâlına
 Âkıl isen kıl seyâhat gir Resûlün yoluna
 Bir degirmendür bu dünyâ öğüdür bir gün seni (Taşkesenlioğlu, 2017: 358)

Ayrıca kendisi de Çanakkaleli olan Neyzen Doğan Ergin tarafından hicaz makamında bestelenen ve Kani Karaca gibi üstat mevlevihanlar tarafından okunan bu şiir de tasavvuf ehli şeyhin kurtuluşu işaret ettiği bir eseridir:

Her kelâmun a'lâsı
 Lâ ilâhe illallâh
 Cümle varun Mevlâsı
 Lâ ilâhe illallâh
 Cümle derdün dermânı
 Koma dilünden anı
 Mü'minlerün îmânı
 Lâ ilâhe illallâh
 Tâliblerün şükridür
 Kalblerinde fikridür
 Dillerinde zikridür
 Lâ ilâhe illallâh
 Cümle esmâya hâtî
 Budur dinün 'imâdı
 Pak eyleyen 'ibâdı
 Lâ ilâhe illallâh
 Gel terk eyle gayrıtı
 Bil özünü Tanrıyı
 Sağ eyleyen sayruyı
 Lâ ilâhe illallâh
 İsbât iden bu adı
 Bugün geçer sırâtı
 Câhidî'nün murâdı
 Lâ ilâhe illallâh (Taşkesenlioğlu, 2017: 138)

Sonuç

Tarikatlar insanı ilim ile yetiştirerek nefisle olan mücadelesini kazanmasına, bu şekilde Allah'ın rızasına ulaşmasına yardımcı olan bir yol olmakla beraber edebi faaliyetlerin de desteklendiği, söz ve söyleyişin bir eğitim aracı olarak kullanıldığı bir merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm tasavvuf tarihi içinde pek çok önemli şahsiyetin aynı zamanda şair kimliğine sahip olmasının bir sebebi de budur. Edebi geleneğin en yaygın olduğu tarikatlardan biri Halvetîlik ve onun önemli kollarından biri olan Uşşâkîlik. Uşşâkîlik geleneği içinde önemli şeyhlerden birkaçı ele alınarak da bu durum gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Akkuş, M. (1998). "Hüsâmeddin Uşşâkî". *TDV İslam ansiklopedisi*. C. 18. TDV Yayınları.
- Azamat, N. (1993). "Cahidi Ahmed Efendi". *TDV İslam ansiklopedisi*. C. 7. TDV Yayınları.
- Cahidi Ahmed Efendi, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi Hasan Hüsnü Paşa Koleksiyonu, no 796.
- Cahidi Ahmed Efendi, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi Uşşâkî Tekkesi, no 245.
- Canım, R. (1995). *Edirne şairleri*. Akçağ Yayınları.
- Ceyhan, S. (2015), *Türkiye'de Tarikatlar*. S. Ceyhan (Ed.). İsam Yayınları.
- Derin, F.Ç., Çabuk, V. (1985), *Hafız Hüseyin Ayvansarayı mecmua-i tevarih*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Ekinci, E. B. (2012), "Sultandan Evliya Olur mu", *Türkiye Gazetesi*, 19 Aralık 2012.
- Er, H. (2008, Ağustos). *Ahmed Câhidî Efendi ve bilinmeyen iki dinî-ahlakî eseri*. Eceabat Değerleri Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Çanakkale.
- Eren, S. N. (1996). *Pir Seyyid Hasan Hüsameddin Uşşâkî*. Uşşâkî Vakfı Yayınları.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1993). *Bütün yönleriyle tasavvuf ve tarikatlar mezhepler tarihi*. Der Yayınları.
- Hüsâmî Şeyh Ahmed Efendî, *Dîvân*, Milli Kütüphane, Fahri Bilge, no: 327.
- Hüseyin Vassaf, (2015). *Sefine-i Evliya*. Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz. Kitabevi.
- Kahraman, S. A., Dağlı, Y. (2013), *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kâtip Çelebi, (2014), *Keşfü'z-Zünun*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2001). *Kutub Ömer Dede (Karibi): Gelibolulu bir Halvetî-Uşşâkî şeyhi ve şiirleri*. Avrupa'ya İlk Adım Uluslararası Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. İstanbul.
- Kılıç, M. E. (2002). *Manisalı Şeyh Memicân-ı Sarûhânî (v. 1008-1600) ve eserlerinde Mevlânâ'dan tesirler*. I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Manisa.
- Kılıç, M. E. (2004), "Memi Can". *TDV İslam ansiklopedisi*. C. 39. TDV Yayınları.
- Kılıç, M. E. (2016). *Anadolu ve tasavvuf tarihine notlar II*, Sufi Kitap.
- Memî Can Saruhani, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, no: 796.
- Özcan, A. (1989), *Nevizâde Atâyî, Hadâiku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti's-Şakâik*, Çağrı Yayınları.
- Özdamar, M. (2001). *Hüsameddin Uşşâkî ve Uşşâkîler*. Kırk Kandil Yayınları.
- Sadık Vicdani, (1995). *Tomar-ı Turuk-ı alîyye*. Haz. İrfan Gündüz. Enderun Yayınevi.
- Serin, R. (1984). *İslam tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*. Enderun Yayınevi.
- Soylu, S. (2009). *Çanakkale'nin gizli hazinesi Ahmed Câhidî Sultan - bir inci yıldız*. Ata Ofset.
- Şapolyo, E. B. (1964). *Mezhepler ve tarikatlar tarihi*, Türkiye Yayınları.
- Taşkesenlioğlu, L. (2017). *Kilitbahir erenlerinden Cahidi Ahmed Efendi ve divanı*. Gece Yayınları.
- Tayşi, M. S. (2003). "Cahidi Ahmed Efendi". *Sahabeden günümüze Allah dostları*. Şule Yayınevi.